

Zdzisława Staszewska
Uniwersytet Łódzki

Słownictwo i frazeologia związane z uroczystością Bożego Ciała (na podstawie materiału gwarowego)

Źródłową podstawę artykułu stanowi materiał zebrany po części metodą kwestionariuszową, ale głównie metodą zapisu swobodnej rozmowy kierowanej, na terenie dwudziestu miejscowości położonych wokół Łodzi¹, przynależnych dialektalnie do gwar Polski centralnej². Obserwacji poddana została gwara przedstawicieli najstarszego pokolenia, mających powyżej siedemdziesięciu lat.

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o ekwiwalenty słowne odpowiadające myśleniu mieszkańców wsi na temat uroczystości Bożego Ciała. Będzie tu mowa o słownictwie dotyczącym zagadnień teologiczno-doktrynalnych, związanym z liturgią, celebracją sakramentów itp., ale również o łączącej się z omawianym świętem obrzędowości, zarówno tej, która posiada formę i interpretację chrześcijańską, jak i mającej charakter wyłącznie ludowy i nie wykazującej żadnego bezpośredniego związku z liturgią kościelną.

Przypadająca w pierwszą niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego uroczystość Trójcy Świętej nazywana jest w badanym materiale za pomocą połączenia wyrazowego *Niedziela Trójcy Świętej*, por. *Kuniedz jez okresu wielkanocnego w Niedziele Trójcy Śfinty*. K; *W Niedziele Trójcy Śfinty kuńcy sie okres wielkanocny*. Sw. W przytoczonych cytatach powtarza się wyrażenie *okres wielkanocny*, gdyż opisywana data kończy w Kościele czas związany z najważniejszymi w roku liturgicznym świętami, por. także: *Moze niechtory naprowde nie wi, ze okres wielkanocny sie kuńcy, to ksiondz mu pszypumni*. W. Praktycznym odzwierciedleniem tego faktu, mającym znaczenie dla religijnego życia człowieka, jest niemożność dopełnienia po tej dacie obowiązku wielkanocnej spowiedzi i komunii świętej, por. w kontekstach egzemplifikujących wyrażenie *spowiedź wielkanocna: Jak chetőż nie był u spowiedzi wielkanocny, to moze sie jesce wyspowiadać w Niedziele Trójcy Śfientej*. Chn; *Ksionc pszypumino, że w Niedziele Trójcy Śfientej mozo jesce iż do spowiedzi wielkanocny*. U.

Wyrażenie *Trójca Święta*, nazywające centralny dogmat wiary i życia chrześcijańskiego, nie ma w badanym materiale zbyt obfitej egzemplifikacji. Informatorzy używają go, interpretując czyniony codziennie na sobie znak krzyża świętego, por. *W imie Ojca i Syna i Ducha Śfintego – to jes cało Trójca Śfinto*. G, wskazują na po-

¹ Błonie – B; Ciechosławice – C; Charlupia Mała – Ch; Chojne – Chn; Dalików – D; Feliksin – F; Gidle – G; Kodrąb – K; Karczów – Kw; Lubocha – L; Lipce Reymontowskie – LR; Leźnica Wielka – LW; Modlna – M; Niewiesz – N; Piątek – P; Skoszewy – S; Siedlątków – Sw; Świnice Warckie – ŚW; Uników – U; Wandalin – W; lokalizując materiał, posługując się tymi skrótami.

² Termin ten nawiązuje do pracy Kamińskiej (KAMIŃSKA 1968: 8), choć zasięg terytorialny punktów badanych na użytek obu opracowań nie do końca się pokrywa.

I Studia i rozprawy

---

trzebę, powinność oddawania czci trzem Osobom Boskim zarówno w życiu doczesnym: *Jak sie człowieg żegno, to chfali całom Trójce Śfientom*. K (cytat również nawiązuje do nazywającej trzy Osoby Boskie trynitarniej formuły znaku krzyża), jak i w wieczności: *Trójce Śfientom bedziemy chfalić po śmierci*. P. Istota tej tajemnicy i problem wiary w istnienie trzech Osób Boskich będących doskonałą jednością i odrębnymi jednocześnie, pozostających we wzajemnych relacjach, jako trudny teologicznie, rzadko bywa przedmiotem rozmów ludzi świeckich, nawet tych, którzy mają nie tylko minimalne wykształcenie czy należą do różnego rodzaju wspólnot dbających na ogół o podwyższanie poziomu wiedzy religijnej swoich uczestników, por. *Na fsi o Trójcy Śfientej sie nie mówi, mówi sie o drugim człowieku to, co niepotszebne*. B; *Trudny temat to jes Trójca Śfienta*. N. Trudności w przekazywaniu abstrakcyjnych prawd, przeszkody w ich werbalizacji, niemożność wysłowienia się z powodu zbyt ubożego słownictwa są przyczyną, dla której sposób orzekania o Bogu, a tym bardziej Jego trynitarniej postaci, por. *Tszy Osoby Boskie to jes Trójca Śfienta*. C; *Trójca Śfinto – f tszech Osobach mieści sie jedno*. G; *Trójca Śfienta to som – jedyn Pam Bók f tszech Osobach*. M; *F tszech Osobach jes Trójca Śfinto*. Sw, przypomina najczęściej sformułowania katechizmowe zapamiętane z dzieciństwa lub wiadomości zasłyszane w czasie nabożeństw w kościele, por. *O Trójcy Śfinty my sie uczyli*. F; *Cłowiek tyła wi o Trójcy Śfientej, co ksionc powi*. Sw; *Ksiondz mówił o Trójcy Śfinty w niedziele*. W. Cytaty zawierają także opis wydarzenia z życia świętego Augustyna (jego rozmowę z przygodnie napotkanym chłopcem), który próbował zgłębić niedostępne dla rozumu tajniki wiary: *Jo nie pszeleje wody z morza do dolka, a ty nie bedziesz znol tajmnicy Trójcy Śfinty*. S; tu także swoista interpretacja zawartych w tekście wypowiedzianym przez Boga w końcowej fazie stwarzania form pluralis maiestaticus, w której zawarta jest sugestia, że powołanie człowieka było dziełem trzech Osób Boskich, por. *F szóstym dniu Bók powiedział: Teros stforzymy człowieka – to może bydź o Trójcy Śfientej*. K. Cytat potwierdza, że stworzenie jest wspólnym dziełem Trójcy Świętej.

Podobne treści, dotyczące trzech Osób współlistotnych z sobą i samoistnych jednocześnie, będących jednym Bogiem, przekazywane są za pomocą używanych jednak znacznie rzadziej połączeń wyrazowych, w których człon określający ma formę stopnia najwyższego: *Trójca Najświętsza*, por. *W Zesłaniu Ducha Śfientego objawiła sie tajmnica Trójcy Najświętszej*. C, także w szyku odwrotnym: *Tsza wierzyć f tajmnicie Najśfientszej Trójcy*. Sw poprzedzoną jeszcze także prefiksem *prze-*: *Trójca Przenajświętsza*, por. *Wierzymy f Trójce Pszenojśfintsom*. LW; *Trójca Pszenojśfintszo to jes tajmnica Božo*. ŚW. Towarzyszący omawianym wyrażeniom rzeczownik *tajmnica* podkreśla niedostępny poznaniu rozumowemu charakter Bożego Bytu, który można uznać tylko przez wiarę.

Mającą charakter adoracyjny, związaną z dowartościowaniem kultu eucharystycznego, uroczystość liturgiczną ku czci Najświętszego Sakramentu, przypadającą w czwartek po Trójcy Świętej, nazywa w badanym materiale, zgodnie z polską tradycją, wyrażenie *Boże Ciało*, por. *Po Bożym Ciele półtora tygodnia jez otpus*. B; *W Boże Ciało dyz był*. LW. Informatorzy akcentują, związany z potrzebą podkreślenia Bożej obecności w wielkości i majestacie, uroczysty charakter Mszy św. sprawowanych

w tym dniu oraz inne działania mające na celu jego uświetnienie, np. upiększanie domów i trasy procesji, odbywanej w nastroju podniosłym i religijnym, kulminacyjnej części nabożeństwa eucharystycznego, por. *F Śpićmierzu jez dywan kfiatowy na Boże Ciało*. N; *W Boże Ciało sie urocyscie otprawio*. Sw; *Obras Pana Jezusa z ofartym sercym powiesilam w oknie na obrusie w Boże Ciało*. W.

W kręgu tematycznym związanym z nazwą analizowanej tu uroczystości pozostają również następujące leksemy oraz połączenia wyrazowe:

1. *Asysta* (łac. *assistere* ‘służyć, towarzyszyć’). Mieszkańcom wsi znana jest strukturalna definicja tego wyrazu i jego związek z czasownikiem *asystować*, por. *Asysta to jes to, że sie kumuż asystuje*. K; *F prosecji jez asysta, to sie asystuje Bogu*. S. Omawiany leksem nazywa jednak najczęściej osoby towarzyszące odbywającym się procesjom, por. *Te chorongwie, te obrazy to niesie asysta*. Kw; *Prosecjo jez z asystom*. M; *Asysta sła f prosecji*. P; *Asysta idzie f procesji*. ŚW. Mówiąc o swoim współdziale w organizacji procesyjnego orszaku, por. *Z młodych lad nolezałam do asysty*. Sw, informatorzy wskazują na funkcje, jakie pełnią w nim poszczególni członkowie asysty, por. *Z asysty prowadzom ksindza pod łokieć*. K; *Ksiondz zaprasza asyste do noszenia chorongwi, obrazów jag jes procesja*. Kw; *Asysta chorongwie nosiła*. S; także ci, którzy na co dzień posługują w kościele, por. *Asysta – służba oltarza: kościelny, organista, ministrańci*. L; *Kościelny usługuje, organista śpiwo, ministrańci dzwoneckami dzwoniom, to tyz jez asysta*. M.

Omawiany rzeczownik używany jest również w znaczeniu ‘koncelebra’, por. *W otpust suma asystom była*. LW, tu często z czasownikiem *odprawiać*, por. *Ksiondz w asyscie otprawo msze*. G; *Duza ksiny sie najechało, w asyscie otprawiali*. Sw.

W znaczeniu, które jest tu egzemplifikowane jako pierwsze, leksemowi *asysta* towarzyszy w badanym materiale bliskoznaczny wyraz *parada*, por. *Parada jes, chorongwie niesom f prosecji*. K. Semantyczny punkt ciężkości zdaje się tu jednak spoczywać na elegancji związanej z procesją Bożego Ciała, zwłaszcza prezentacji w tym dniu okazałych, kolorowych strojów ludowych, por. *Parada za procesjom jes f Chojnym, kobity w marynuskach*³. Chn; *Do parady ladnie sie ubirały na procesje*. G.

2. *Baldachim* ‘rodzaj przenośnej, na drążkach, osłony w formie czworokątnej daszka’, w badanym materiale także w postaci: *baldachin, baldachym, baldach* (tę postać SD opatruje kwalifikatorem *przestarz.*). Ozdobny, uszyty na ogół z drogiej tkaniny o kolorze dostosowanym do przepisów liturgicznych (często w złotym odcieniu: *Baldach jez ze złotego towaru uszyty*. F), niesiony przez cztery osoby, por. *Dwóch by nie poradziło niż baldachim, musi być ćterech*. F; *Probosca prowadzili pod baldachimym*. S; *Ksionc pod baldachimym idzie w Boże Ciało*. S; *Niózem baldachin*. Sw; *Baldachym ćterech chłopów niesło*. LW; *Pod baldachym ksindza prowadzom w Boże Ciało*. Kw; *Strażoki baldach niesom*. U; osłania Najświętszy Sakrament, por. *Nat Panym Jezusym baldach niesom*. G; *Baldachim zabespico w razie dyscu*. LR; *Ot słońca duzego tyn baldachim jes*. Sw.

³ *Marynuszka* ‘chusta w kolorowe kwiaty, zdobiona frędzlami’.

I Studia i rozprawy

---

3. *Bracki* ‘sprawujący opiekę nad bractwem’, por. w cytatach wskazujących m.in. na zakres obowiązków nazywanego za pomocą tego rzeczownika: *Bracki był ot śfiatła*. Ch; *Bracki rozdawoł na procesjom śfice tym, które należały do bractfa*. G; *Bracki odpowiadol za ośfietlinie kościoła*. K; *Bracki na śfiatło zbiroł*. ŚW.
4. *Bractwo* ‘stowarzyszenie mające na celu jakiś szczególny kult religijny’, w badanym materiale leksem ten nazywa:
  - a) ‘zrzeszenie mające pieczę nad światłem, świecami, zbieranie ofiary na ich zakup’ itp., por. *Bractfo było, opiekuwały sie śficami, rozdowały te śfice pszet procesjom*. L; *Nojpirf set ksiondz i zbiroł na tacke, a późni któż z bractfa sed i zbiroł: Prose na śfiatło co laska*. K. Złożone głównie z mężczyzn, którzy zaznaczali swoją obecność w czasie sprawowanych w kościele nabożeństw, por. *Na Podniesinie to te chłopy s tego bractfa śli pszed wielgi oltarz i kinceli do kuńca mszy*. K, korzystali także z pewnych, przysługujących im przywilejów, por. *Jag umar któż z bractfa, to mu śfiatło śficiały darmo*. LR; *Jak któż nolezoł do bractfa, to w razie śmierci odprowadzany był z gromnicami na smyntosz*. P; *Jak któż z bractfa umar, to pogrzyb był ze śficami*. P. Podobne treści wyrażane są również za pomocą połączeń wyrazowych: *bractwo światła*, por. *Bractfo śfiatła było, chłopy noleżały do tego bractfa, na śfiatło zbirały*. L; *Bractfo śfiatła było, chłopy należały do tego bractfa, opiekuwały sie śficami*. P oraz *bractwo honorowe*, por. *Bractfo hunorowe – pszed rezurekcjom to śfice roznosili po kościele i te śfice niesło sie fprosecji*. U.
  - b) ‘stowarzyszenie zaangażowane szczególnie w ten rodzaj kultu religijnego, jakim jest odmawianie różańca’, por. w wyrażeniu *bractwo różańcowe* bliskoznacznym semantycznie z połączeniem żywy różaniec: *Bractfo różańcowe to to samo, co żywy różaniec*. G. Na tego typu synonimiczność wskazują jednoznacznie także inne konteksty będące jednocześnie egzemplifikacją wyrażeń: *kółko różańcowe, żywa róża*, por. *Bractfo różańcowe abo kółko różańcowe to jedno*. Sw; *Żywo róża sie mówiło, albo bractfo różańcowe*. U.
5. *Chorągiew* ‘przymocowany do pionowego drzewca płat zwieszającej się tkaniny ozdobiony haftowanym lub malowanym wizerunkiem albo emblematem religijnym noszony w procesji eucharystycznej’, por. *Procesjo s chorongwiami była w Boże Ciało*. G; *Jedne chorongiew my kupili s kółka różańcowego*. LW; *Chorongwie nosiły fprocesji*. P; *Asysta chorongwie nosiła*. S; *Chorongwie niesom na procesji*. U. Próbując opisać wygląd omawianego tu desygnatu, por. *Ta chorongiew jez nawlecuno na tyn popszycoł i tyn popszycoł jez zawiesony na takom zawiase*. D, informatorzy wskazują, że do noszenia chorągwi mieszkańcy wsi wyznaczeni byli na stałe, por. *Każdy miol sfojom chorongief, co procesja, to sed do sfoji chorongwi i jom niós*. Sw, podkreślając jednocześnie, że złe warunki atmosferyczne utrudniały im znacznie spełnianie tej powinności, por. *Ni można utszy-mać ty chorongwi, jag jes silny wiater*. K; *Chorongief pszelomala sie i sie sponiwirala, bo upadła w błoto*. L; także z zakończeniem samogłoskowym w N. sg., por. *Tamte chorongwie som downiejse, to som zniscone, jedna chorongwia jez*

nowo. C; *Chorongwia miała takie pokofce*⁴, *zaklady sie na zime, żeby sie nie zniszczyło*. K; W formie zdrobniałej *chorągiewka Kszys f śrotku, a po bokach te chorągiewki małe idom f procesji*. K; także łącznie z formą derywowaną *chorągiewka*, w kontekście wskazującym, że omawiany desygnat jest znakiem wiktorii, symbolizuje triumf. *Figurke Pana Jezusa s chorągiewkom, chorągiew to jez zwycięstfo, Pan Jezuz zwycięzył śmierć*. Sw.

6. *Feretron* (grec. *pheretron* ‘nosze’) ‘figura lub obraz religijny na podstawie z drążkami noszony podczas procesji’, por. *Feretron f procesji sie niesie*. K; *Obrazy, chorongwie feretrony nosimy na Boże Ciało*. M.
7. *Figurka* ‘postać świętego wykonana z drewna, gipsu, kamienia lub innego materiału’: *Z gipsu pszeważnie takie figurki som*. C; *Figurke śfintego Antoniego sie nosiło f procesji*. K; *Figurke niesły f procesji*. LW; *Ot figurki były ćtery szarfy*. LR. Omawianej formacji używa się niezależnie od wielkości desygnatu, do którego się odnosi, por. *Figurki s porcyneli*⁵ *abo z gliny som, pszy kszżyzyku sie stawio na stole*. Chn; *Do figurków chodzili na majowe*. S; *Na piersiach nosił figurke*. U. Także bezprefiksalny leksem *figura* nazywa desygnaty różnych rozmiarów, por. *Figura Matki Boski stola pszy drodze*. Chn; *Figure Matki Boski kompiom we winku*. G – mowa tu o cudownej, mierzącej 9 cm, figurce Matki Bożej Gidelskiej; *Figure s choronieškom niesom f procesji*. Chn – chodzi tu o figurę zmartwychwstałego Chrystusa niesioną w procesji rezurekcyjnej choć inny kontekst, z zawartym weń, stanowiącym o charakterystyce stosunkowej wielkości, przymiotnikiem *duży* nie pozostawia wątpliwości, że chodzi w nim o desygnat znacznych rozmiarów, por. *Pana Jezusa duzego, figure takom duzom niesom f procesji*. Chn. O stylistyczno-ekspresywnej funkcji przytaczanych tu, aksjologizowanych dodatkowo, derywatów świadczą również przytoczenia egzemplifikujące deminutywną formację drugiego stopnia *figureczka*, w której funkcja formantu nie modyfikuje znaczenia samego wyrazu, a sprowadza się jedynie do wyrażenia ekspresywności, por. *Figurecka stoi pszy drodze*. Kw; *Pszy figurecce śpiwomy w maju*. Sw|*Figurke my obielili pszed majowym*. ŚW. Przytoczone cytaty wskazują wyraźnie, że umieszczane w kościołach, domach, czy przy drogach, a także noszone w procesji, będące przedmiotem kultu, przedstawiające wzory do naśladowania w postaciach wyobrażających Chrystusa, Matkę Bożą, aniołów czy świętych są elementem wyraźnie ożywiającym religijne życie mieszkańców wsi.
8. *Hostia* (łac. *hostia* ‘zwierzę ofiarne, ofiara’) ‘konsekrowany opłatek w kształcie krążka używany jako materia sakramentalna, wystawiany w monstrancji dla adoracji Najświętszego Sakramentu’. Wskazując na wygląd hostii, por. *Hostia to jes tyn duzy opłatek*. B; *Tyn duzy opłatek, co ksiondz mo, to jes hostia*. ŚW, i jej związek z chlebem, widoczny w bardziej wyraźny sposób w Kościołach powstałych pod wpływem reformacji, por. *Ewangieliki zamias hostii to miały talorecki chleba cy bulki*. S⁶, informatorzy podkreślają istotę białego opłatka – uczczenie

⁴ *Pokowiec* ‘pokrowiec’.

⁵ *Porcynela* ‘porcelana’.

⁶ Por. także w innych kontekstach dotyczących komunii św. pod dwiema postaciami: *Kawolecki chleba mocajom f kielichu z winym i pszymujom kumunie*. U.

I Studia i rozprawy

---

pod jego postacią Chrystusa, por. *F hostii jes Pan Jezus*. Chn, pragnienie Jego oglądania związane z potrzebą kontaktu z Bogiem ukrytym lecz prawdziwym: *F tej hostyi jez Bóg żywy, choć zakryty lecz prawdziwy – takom pieś sie spiwo za procesjom*. F; *Bogu cześ sie oddaje f hostii ukrytemu*. M.

W badanym materiale omawiany leksem pojawia się także w kontekstach związanych z:

- a) Mszą św. i tymi jej częściami, które dotyczą Przeistoczenia, por. *Hostie ksiondz łomie na Podniesinie*. G; *Ksionc podnosi hostie do góry, a późni kielich z winym*. K, także w dłuższej postaci *hostyja: Hostyjom podnosi ksiondz na Podniesinie*. Chn oraz komunii św., por. *Na hostie mówiom kumunikanty*. Ch; *Hostie ksiondz daje kozdymu, jag jes kumunia*. Sw, także pod dwiema postaciami: *Hostie macza f kielichu i podaje*. U.
- b) wystawieniem Najświętszego Sakramentu (tu łącznie z czasownikami: *wystawiać, wystawić*) kończącym w czasie większych uroczystości w roku liturgicznym Mszę św., por. *Hostie ksiondz wystawio w mostrancji po Mszy*. F lub nabożeństwo popołudniowe, por. *Na kuniedz cerfcowego jes hostio wystawiono*. U.

kapitularz ‘pomieszczenie na chorągwie, figury, obrazy niesione w procesji’. Leksem ten w analizowanym materiale został użyty w tym znaczeniu⁷ jednokrotnie, por. *Do kapitularza my to fszysko złożyli*. G. Poświadczenie pochodzi z Gidel – miejscowości będącej siedzibą klasztoru dominikanów, w którym kapitularz przeznaczony jest głównie na zebrania kapituły ‘kolegium duchownego złożonego z dostojników przy katedrze, kolegiacie lub klasztorze w kościele katolickim’ (por. śr. łac. *capitulum* ‘miejsce zgromadzenia osób duchownych’);

9. *Krzyż* ‘godło chrześcijaństwa, wizerunek krzyża niesiony w procesji Bożego Ciała’, por. *Kszyz idzie na pszotku procesji*. B; *Dwadzieścia lad nosił kszyz za procesjom, ksiondz mu dzinkuwoł za to nosynie kszyza na pogrzebie*. K; *Kszyz jes taki maławy tyn, co do prosecji idzie*. Kw. W analizowanym materiale omawianego leksemu używa się również w odniesieniu do:
  - a) narzędzia śmierci Chrystusa, por. *Pot kszyżym stoł Jan i Matka Boża*. B; *Pan Jezuz idzie s kszyzym*. LR, tu także połączenia wyrazowe: *drzewo krzyża: Na drzewie kszyża umar*. K; *nieść|dźwigać krzyż: Som musioł dźwigać kshys Pan Jezus*. D; *Niós kszyk na Golgote*. LW; *umrzeć na krzyżu: Pan Jezuz na kshyzie umar*. B; *Pan Jezuz na drzewianym kshyżu umar*. Sw; *upadać pod krzyżem: Slaby był, upodoł pot kshyżem*. Kw;
  - b) przedmiotu kultu dla wyznawców Chrystusa, por. *W oltarzu jes Pan Jezuz na kshyżu*. K; *Śpiwało sie litanie pszy kshyzie*. Kw; *Kszyz mom na oltarzyku*. ŚW; tu także wyrażenia: *adoracja kzyża: Na wiecór jez adoracja kshyza we Wielgi*

---

⁷ Najczęściej w kościołach brak jest tego typu osobnych pomieszczeń, obrazy i figury niesione w procesji składa się zwykle w bocznej kaplicy, por. *To fszysko ot procesji sie f kaplicy śfintego Antoniego pszechowuje*. K, lub w tzw. *babińcu* ‘przedsionku kościelnym, w którym zbierają się matki z dziećmi przed chrztem’, por. *Z babińca te obrazy brały pszet procesjom*. S. Chorągwie w pokrowcach, w okresie między procesjami, przytwierdzone są czasem do ławek w kościele, por. *Pszy lafkach były takie okucia i tam sie te chorongwie fstawiało*. F.

Piontek. L; *krzyż misyjny: Koło kszysza misyjnego kfiotki stowiajom*. Chn; *Kszyz misyjny fkopali pszet kościołym*. Sw;

- c) wizerunku krzyża, na który składano przysięgę w sądzie wymieniając analizowany leksem w tekście formuły sądowej, por. *Na kszys pszysingolem f sońdzie, ze bede mówil prowde*. P; *Pszysinga byla f sońdzie na kszys*. S;
- d) doświadczenia męki w życiu chrześcijanina naśladowującego Chrystusa, por. w otoczeniu dzierżawczego zaimka *swój: Kozdy cłowieg mo sfój kszys*. F, także w zwrotach: *nieść dźwigać krzyż: Chrystus cierpiel i cłowieg musi dźwigać sfój kszys*. B; *Cinsko s tym moim chłopym, ale niese tyn kszys*. C. Opisane treści oddaje się również przy pomocy emocjonalno-ekspresywnej formacji *krzyżyk*, por. *Im wincy kszzykóf spada na człowieka, tym będzie szczynślifszy po śmierci*. K; *Tym kszzykim Pam Bók chce człowieka zbawić*. S;
- e) uczynionej ręką znaku krzyża, por. *Kszyz robie i dopiro wychodze z dumu*. D; *Kozdymu dziecku kszyz na cole robie, jag idom do szkoły*. M; *S kuniami wyjizdoł f pole i batym na zimi narysuwoł kszyz i dopiro jechoł*. Sw; *Jag jechoł f pole, to pszet śkapom kszyz robił bicanskim na zimi*. U; tu także derywat *krzyżyk: Kszzyk sie robi na chlebie*. LR.

W przywołanej tu formacji *krzyżyk* formant *-ik* pełni różne funkcje nie zawsze nazywając desygnaty mniejsze od rozmiarów podstawy, por. *Kszzyg na kościele jes*. B; *Tam pirf stoł kszzyk pszy drodze*. C; *Nade dźwiami jes kszzyk*. F; *Łańcuseg z Matkom Boskom dowali do ksztu, s kszzykim nie dowali, bo by dziecko miało cińskie życie*. U. Jak widać, badany leksem odnosi się zarówno do: **1)** mającego kształt krzyża elementu architektonicznego, będącego zwieńczeniem kopuły na kościele, **2)** przedmiotu kultu znajdującego się na rozstajach dróg jak i **3)** krzyża wiszącego na ścianie w mieszkaniu oraz **4)** emblematu wiary katolickiej noszonego przez wiernych na szyi. Także bezsufiksального rzeczownika *krzyż* używa się w odniesieniu do desygnatów różnych rozmiarów, por. *Kszyz misyjny jes fkopany pszet kościołym*. L; *Pszy kszzye byla majófska*. LR; *Kszyz mom na ołtarzyku*. ŚW; *Ojce robiom młodym kszyz na cole i dajom kszyz do pocałowania*. P.

W tym znaczeniu także derywat deminutywny drugiego stopnia *krzyziczek*, por. w identycznych niemal kontekstach, co formacja *krzyżyk: Kszzyg jez w różańcu*. ŚW; *Na kszzyku sie mówi Wierze...* P|*Kszzyceg jes pszy różańcu*. Ch; *Kszzycek sie całuje, jak sie zacyno i kuńcy różaniec*. Chn. Tego typu przytoczenia wskazują, że formacje sekundarne są w porównaniu z prymarnymi nieco bardziej nasycone ładunkiem emocjonalnym. Przytoczone wyżej cytaty, zarówno egzemplifikujące leksem podstawowy jak i utworzone odeń derywaty, wskazują wyraźnie, że wizerunek drogocennego krzyża, w którym Chrystus został uwielbiony, jest przedmiotem kultu.

- 10.** *Monstrancja* ‘naczynie liturgiczne służące do uroczystego wystawiania hostii i noszenia jej podczas procesji’, por. *Ksionc tszymo monstrancje i nie wi gdzie stompać*. Ch. Uczestniczący w procesji klękają na widok ukrytego w monstrancji Najświętszego Sakramentu oddając publicznie cześć Największej Świętości, por. *Pszyklinko sie, jak ksiondz natchodzi z monstrancjom*. L. Mimo, że informatorzy znają literackie brzmienie tego leksemu, por. *Monstrancja to jes prawidłowo, popularnie to sie mówi monstrancja*. K, to jednak w badanym materiale ma on naj-

I Studia i rozprawy

---

częściej postać *mostrancja*, por. *Cało ze złota jez mostancjo*. K; *Ksionc chciol odnowić mostrancje*. S; *U nos som dwie mostrancje nieszpory som cały tydzień, to jez mało mostrancjo, a na rezurekcje i na Boże Ciało to jez dużo mostrancja*. Sw; *Dużo mostrancja waży pińć kilo, ksiondz by nie poradził, pottszymujom mu ryncce*. W, także w otoczeniu czasownika *wystawiać* i wyrazów pokrewnych, por. *Mostrancjom ksiondz wystawio*. LR; *Wystawinie w mostrancji*. Kw; *Wystawinie z mostrancjom było*. S, oraz w połączeniu wyrazowym *Pan Jezus w mostrancji*: *Niós Pan Jezusa w mostrancji ksiondz w Boże Ciało*. G; *Pan Jezus w mostrancji był*. U, pojedyncze użycie także jako *ministrancja* (prawdopodobnie na skutek adideacji z rzeczownikiem *ministrant*, por. *Ksiondz niesie ministrancje*. B.

11. *Nieszpory* oznacza śpiewane nabożeństwo popołudniowe sprawowane:

- a) w niedzielne popołudnie w ciągu całego roku, por. *Nieszpory były f każdym niedziele po południu*. B; *Cały rog w niedziele po południu som nieszpory*. M; *Nieszpory po mszy po południu som w niedziele*. P; *Na nieszpory o cfarty sie idzie*. S; *Śpiwało sie na niesporach*. ŚW, z uroczystym *Magnificat* w ich części końcowej, por. *Magnificat jes pszy kuńcu niesporóf, na zakończenie niesporóf*. K. W cytatach zwraca się uwagę na niską obecnie frekwencję wierznych uczestniczących w tym nabożeństwie, por. *Pustawy kościółeg jak som nieszpory*. L, werbalizując również tendencję do jego zaniku; oprócz leksykalnych wykładników tego faktu świadczą o tym również czasownikowe formy praeteritum, por. *Lubiałam nieszpory*. F; *Nieszpory o f pól do pionty sie otprawiły*. Kw; *Niesporóf fcale teroz ni ma*. L; *Nieszpory zginyły, i ma tero niesporóf*. LW;
- b) każdego dnia w oktawie Bożego Ciała, por. *Nieszpory som cały tydzień od Bożego Ciała do nastympnego czfartku*. LR; *Całom ochtawe som nieszpory*. Sw; tu także połączenie *oktawne nieszpory*, por. *Oktawne nieszpory som i procesja*. M; *Duza ludzi ni psychodzi na oktawne nieszpory*. W.

Nabożeństwo sprawowane bardzo uroczyście w kończący oktawę Bożego Ciała czwartek nazywa w badanym materiale wyrażenie *ostatnie nieszpory*, por. *Ostatnie nieszpory były we cfartek*. D; *Pelniuchny kościół był na ostatnich niesporach*. U, używane najczęściej w postaci syngulatywnej: *ostatni niespór*, por. *Cały tydzień som nieszpory, a we czfarteg ostatni niespór*. Kw; *Ostatni niespór jez we cfartek*. K; *Ludzi pełny kościół był na ostatnim niesporze*. P; *Ostatni niespór jes f klastorze*. U. Bogata egzemplifikacja kontekstów związana jest tu z praktykowanymi w tym czasie obrzędami: święcenia wianków, por. *W ostatni niespór sie wianki śfińci, dziewińdź wioneckóf*. M; *Na ostatnim niesporze śfińci sie wianki*. Sw oraz praktykowanego w niektórych parafiach błogosławieństwa małych dzieci, por. *Błogosławiństfo dzieci jes po ostatnim niesporze*. Chn; *Ksiondz ogłasza, że po niesporze bedzie błogosławiństfo małych dzieci*. K; *Na ostatnim niesporze jez duza ludzi, bo kazdo matka chce, zeby jeji dziecko było pobłogosławione*. Kw.

Pojedynczy leksem *niespór* ‘nabożeństwo niesporów’ nie ma w badanym materiale zbyt obfitej egzemplifikacji, por. *Bylim na niesporze*. C; *Idziemy na niespór*. Chn; *Na niespór sie chodziło w niedziele po południu*. Kw; *Na niespór posła*. P. Podobne wahanie *nieszpory|niespór* w zn. ‘tekst śpiewany na omawianym nabożeń-

stwie, część brewiarza', por. *Naucyłam sie niesporów za młodu. C|Cały niespór umie na pamięć. B.*

12. *Obraz* 'duży, zwykle kolorowy, wizerunek Chrystusa lub świętych, w ramie, niejednokrotnie rzeźbionej, noszony na drewnianych drążkach w czasie procesji, por. w kontekstach wskazujących na cześć oddawaną świętym obrazom w czasie uroczystości Bożego Ciała: *Ćtery kobity jednakowo ubrane niesom tyn obras na Boże Ciało. F; Tyn obras, co my nosili, to był wyrzeźbiony. K; Ubrały obras, ustroiły na Boże Ciało. L; Uszyłam pokrowiedz na tyn obras, zeby sie nie kurzyło. Sw.* Uczestniczący w tych obrzędach są przekonani, że zgodnie z chrześcijańskim kultem obrazów, czcząc obraz czczą osobę, którą on przedstawia, por. *Do śfinte-go Antuniego sie modle w obrazie. LR.* Połączona ze śpiewem i medytacją słowa Bożego kontemplacja świętych obrazów przyczynia się do pogłębienia życia religijnego wiernych, por. *Matka Bożo podobniuchno tako f tym obrazie jag nie wim. F; Ale tyz ładny jez na tym obrazie Ojciec śfinty, tak sie uśmicho, jagby żywy był. K; Obraz mom, modle sie i patsze na miłosierne ocy Pana Jezusa. S.*

Omawiany leksem nazywa również będące przedmiotem kultu wizerunki Boga i świętych umieszczane w:

- a) kościele, także w miejscu sprawowania Mszy św., por. *Obraz we wielgim oltarzu miol pozłocanom korune. Ch; Obraz Matki Boski cynstochoski jez w bocnim oltarzu. LW; Obramowanie obrazu było smolne⁸ i sie zapolilo f kościele. N;*
- b) domu, por. *Ciesiółka⁹ Pana Jezusa byla na tym obrazie. B; Obras Pana Jezusa z ofartym sercym mom w dumu. LW;*
- c) innych miejscach, por. *Na sieracki szosie, pszy kszuzu był tyn obras. Chn.*

Należy zwrócić uwagę na związki frazeologiczne, w których skład wchodzi analizowany tu rzeczownik, por. wyrażenia: *cudowny obraz: Cudowny obraz Matki Boży Lipiecki otłoniany jez na niedziele. LR;* także w odwrotnym szyku: *Zasuważom tyn obras cudowny po apelu. Sw; koronacja obrazu: F tszydziestym siódmym byla koronaco obrazu. Ch; Koronaco obrazu byla w dwudziestym tszczim roku. G; na obraz i podobieństwo Boże, por. w kontekstach dotyczących dzieła stwarzania człowieka: Sforzył Pam Bók cłowieka na obraz i podobieństwo sfoje. LW; Na obraz i podobieństwo Boże cłowieg zostol sforzony. N;* zwrot: *patrzyć (w kogo) jag w obraz: Jag w obraz w niego patszy, f tego chłopa. N;* por. także z udziałem mających charakter ekspresywno-stylistyczny formacji *obrazek|obrazik: Jag w obrazek, tag w niom patszy. U|Patszy w niego, jag w obrazk. L.* Deminutywum *obrazek* używane jest najczęściej w odniesieniu do 'małego, kolorowego wizerunku, noszonego zwykle w książeczce do nabożeństwa', por. *Modlitéfka tako jes s tyłu tego obraska. G; Obraski ksiondz daje na kolińdzie. L; Taki ładny obrazeg nose stale f książeczce. Sw; Obrazeg Matki Boski Lichyński wylecioł s książeczki. U.* Działające na zmysł wzroku piękno i kolor świętych wizerunków nastrajają, jak widać, do modlitwy.

Obecna w badanym materiale struktura *obrazeczek* nie nazywa desygnatów mniejszych rozmiarów niż te, do których odnosi się zdrobnienie pierwszego stopnia,

⁸ *Smolny* 'żywiczny, łatwopalny'.

⁹ *Ciesiółka* 'prace ciesielskie'.

I Studia i rozprawy

---

por. alternację *obrazek|obrazeczek* wskazującą wyraźnie na intensyfikacyjną funkcję formantu *-ek*: *Grumnice stawio sie w oknie i obrazek, ot pieruna bruni*. S; *Tyn obrazeg jez ot kumunii*. K|*Grumnice sie stawio w oknie i obrazeceg w razie burzy*. C; *Obrazeczki my dostali ot kumunii*. U. W powyższych użyciach widać wyraźnie, jak przy zastosowaniu paralelizmu składniowego rośnie stopień ekspresywizacji wraz z zastąpieniem formacji pierwszego stopnia (której ekspresywno-emocjonalne znaczenie uległo osłabieniu, zneutralizowało się) semantycznie współfunkcyjnym derywatem sekundarnym.

13. *Ołtarz* ‘stół ofiarny przeznaczony do odprawiania nabożeństw’. Procesja Bożego Ciała zatrzymuje się kolejno przy czterech ołtarzach przybranych kwiatami i zielenią, por. *Do dzisia jes procesjo do ćterech ołtarzy na Boże Ciało*. Ch; *Ołtarze na Boże Ciało sie ubiro*. K, *Ołtarze ubirali na Boże Ciało*. P; *W Boże Ciało do ćterech ontarzy procesjo*. U, przy których czytana jest ewangelia, por. *Ewangielia jez otcytywano pszy kozdym ołtarzu na Boże Ciało*. LR. Rzeczownik *ołtarz* (także w postaci *ontarz, untorz*) wchodzi w skład połączeń wyrazowych: *ołtarz fabryczni, ołtarz strażacki*, występujących w kontekstach, które wskazują na ubieranie ołtarzy przez poszczególne grupy zawodowe, co jest prawdopodobnie pozostałością po dawnym zwyczaju uczestnictwa w życiu religijnym bractw cechowych i ich udziale w procesji Bożego Ciała [Kitowicz, 1951: 153], por. *Ołtasz fabryczni, ołtarz z Młynowa, w Młynowie była cukrownia i ci, co tam pracuwali, ubirali tyn ołtarz na zieluno, tatarokim ubirali*. P; *Ołtasz strażacki ubirali na czerwuno*. P. Za pomocą kolorów wyróżniano również ołtarze przygotowane przez przedstawicielki różnych stanów, por. *ołtarz panieński, ołtarz wdowi: Ołtasz panieński był na biało*. P; *Na Łynczycki był wdowi ołtasz – niebieski*. P.

Wiara w magiczną moc zdobiących ołtarze kwiatów i gałązek (obłamywanych doszczętnie w trakcie procesji) silna w przeszłości, por. *Galąski brzezowe od ołtarzy w Boże Ciało utykali downi f słomiane dachy, chroniom ot pieruna*. Ch, utrzymuje się do dziś, por. *Galąski sie łomie w Boże Ciało i wiso sie pszy dźwiach, zeby dum był w opiece*. Kw; *Mom suszone listki s tych gałązeg od ołtarzy w Boże Ciało*. LW. Zatknięte pod strzechą chroniły przed pożarem, piorunami zabudowania odgradzając je od nieszczęść i sił nieczystych i powierzając Bożej opiece, a umieszczone na zagonach kapusty były doskonałym środkiem przeciw robactwu, por. *Kfiołki i galąski ułomałam w Boże Ciało i popostawiałam f kapuście, to roboków nie bedzie*. Chn; *Od lichów broniom te galąski z Bożego Ciała*. Sw. Związane ze świętem Bożego Ciała wierzenia i zwyczaje pozostają, jak widać, w ścisłym związku z wiarą we wszechmoc Bożą [Smosarski, 1990: 123], choć część mieszkańców wsi odnosi się do nich sceptycznie, z niedowierzaniem¹⁰.

Należy wskazać również na konteksty egzemplifikujące użycie badanego tu leksemu w odniesieniu do ołtarzy znajdujących się w kościele, por. *Śfinto Faustyna*

---

¹⁰ Odbiciem wątpliwej lub krytycznej postawy wobec opisywanych wyżej praktyk są konteksty, w których określa się je za pomocą aksjologizowanego negatywnie leksemu *zabobon*, por. *Łomanie galąskó f czasie procesji to s czasó pogańskich, Kościół potympio te zababony s czasó pogańskich*. K; *Jesce ksiondz dobrze nie odyńdzie od ołtarza, to jus te galąski lomiom, a to pszecie zababony*. LR.

stoi w oltarzu, pinkno tako. D; *Młodzi pošli na ofiare za oltasz.* G, także w postaci *ontarż*, por. *Pszed ontarżym było to błogosławiństfo.* LR, *untarż*, por. *Ksiondz z untarża mówi.* Ch; zarówno w prezbiterium, tu w wyrażeniach: *wielki oltarż*, por. *Na wielgim oltarzu położyła kfiotki.* L, *główny oltarż*, por. *W głównym oltarzu jez duży obras.* Ch, jak i poza nim, tu połączenie wyrazowe *boczny oltarż*, por. *Szopka jez w bocnim oltarzu fkościele.* C.

Informatorzy są świadomi faktu, że z analizowanymi tu leksemami związana jest stosunkowa wielkość nazywanych przez nie desygnatów, por. *Oltarż jes fkościele, a oltarżyg w dumu.* U, ale zdarzają się cytaty, w których z derywowaną formacją związana jest wyłącznie wartość emocjonalno-ekspresywna, por. *Naz oltarżyg był nojladni ubrany na Boże Ciało.* F; *Pinkny wom wyset tyn oltarżyk pszy kościele.* LR. Obecność w tekście również innych, aksjologizowanych pozytywnie leksemów, por. *piękny, najładniej* pozwala, jak widać, wyrazić tu dodatnie uczucia: zadowolenia, uznania, pochwały, a nawet zachwytu. Cytaty powyższe wskazują, że opisywane czynności związane z uroczystością Bożego Ciała dostarczają ich uczestnikom przeżyć religijnych często też nacechowanych emocjami;

14. *Poduszka* ‘uszyta z kolorowego materiału, na którym jest, najczęściej wyhaftowany, wizerunek lub emblemat religijny, noszona jest podczas procesji eucharystycznej najczęściej przez dzieci’, por. *Dziefcynki pszeważnie te poduski niesom.* F; *Ot tych poduskóf som ćtery sarfy.* F; *Na podusce były wyszyte jakieś śfinte rzeczy.* K. Omawiana formacja, którą należy traktować jako deminutywum formalne, z wyłącznie strukturalną funkcją tworzącego ją formantu *-ka*, stanowi podstawę do urobienia od niej kolejnego zdrobnienia *poduszcza*, por. *Na poduszcze jes hostia wyszyto.* F; *Poduszecki strojne były.* K; *Niesom poduszecke za procesjom.* LW; *Jedna dziefczynka niesła poduszecke i ćtery sarfy były ot ty poduszecki.* Sw, zaś odpowiedni leksem pozbawiony sufiksów ma postać augmentatywną, por. *Poduski nowe pokupił ksiondz do asysty, ale to poduchy takie.* Ch – leksem *poducha* został tu użyty w odniesieniu do desygnatu wyróżniającego się wielkością, ale także dla podkreślenia, że jest on nowy i okazały. Ekspresywno-emocjonalny charakter omawianych tu formacji podkreśla jeszcze dodatkowo środek leksykalny – zaimek *taki*, czynniki akcentowe i intonacyjne oraz, towarzyszący zwykle tego typu wypowiedziom, gest informatora pomagający słuchaczowi uzmysłowić sobie wielkość opisywanego desygnatu.
15. *Procesja* (łac. *processio* ‘wyruszenie’) ‘obrzędowy pochód religijny ze śpiewami’. Przywoływany przez informatorów często z tej okazji leksem *procesja* (także w innych postaciach fonetycznych: *procesyja, prosecja, prosecyja, prosesja*) wskazuje na najbardziej spektakularną formę obchodu święta Bożego Ciała, tzn. procesję teoforyczną odbywającą się przy biciu dzwonów, śpiewie barwnego tłumu, rozbrzmiewającą niejednokrotnie hukiem wystrzałów, będącą wyrazem kultu eucharystycznego, por. *Pocontkim to kobity takie starse, takie pobożne kobity formuwały tom procesje, miały opieke nat tom procesjom.* K; *Na procesji Bożego Ciała był.* LR; *Prosecja wychodzi s Fary w Boże Ciało.* U. Ma ona charakter adoracyjny – uczczenia Chrystusa, który pod postacią hostii wychodzi na ulice miast i wsi, podkreślenia Bożej obecności w wielkości i majestacie, towarzyszący

I Studia i rozprawy

---

jej z czcią wierni, pełni najwyższej powagi, modlitwą i śpiewem dają publicznie wyraz swojej wiary i przynależności do Kościoła. Wskazuje się na popularność integrującej społeczność wiejską procesji Bożego Ciała, odprawianej w nastroju podniosłym i religijnym, stąd liczne przedsięwzięcia związane z jej uświetnieniem, upiększa się więc trasę, por. *Chorongiefkami i kfiatami jez ustrojone jag mo is procesjo w Boże Ciało*. B; praktykuje się również przyozdabianie domów dekoracjami o treści religijnej: obrazami Chrystusa i Matki Bożej umieszczonymi na tle obrusów ozdobionych mirtem i kwiatami, por. *F kazdym oknie jes prawie obras Pana Jezusa albo Matki Boży na obrusie jag jes procesjo*. C; *Procesjo była w Boże Ciało, pszystroinia¹¹ były*. Sw, a kapłana, niosącego z wielkim dostojstwem Pana Jezusa ukrytego w złotej monstrancji, prowadzą dwaj, zasługujący na zaufanie, ogólnie szanowani, cieszący się autorytetem, parafianie, por. *Winkso parada zeby była, to tszymajom pod lokcie ksindza f procesji na Boże Ciało*. Chn; *Na prosesji chorongwie niesom*. LR; *Mój chłop prowadził asyste f procesji*. ŚW; *Mertom my ustroili obraz w oknie jag była procesyjo*. W; tu także przymiotnik *procesyjny* w połączeniach wyrazowych: *krzyż procesyjny*: *Kszysz procesyjny niuzem*. C; *obraz procesyjny*: *Pot ścianom stojom obrazy procesyjne*. ŚW.

16. *Różaniec* ‘dużych rozmiarów sznur paciorków (służących do odmawiania modlitw „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Mario”) niesiony w procesji eucharystycznej’, por. *Tero kobity niesom czarny różaniec*. K; *Różaniec niesom kobity*. LR; *Duzy różaniedz nosimy f procesji*. Chn; *Różaniedz jes taki duzy, te kule, te paciorki mo z drewna*. M; *Od różańca tys som sarfy*. Sw.

Omawianego leksemu używa się w badanym materiale także na oznaczenie:

- a) desygnatu mniejszych rozmiarów, na którym odlicza się odmawiane modlitwy, por. *Modliła sie na różańcu*. Chn; *Mioł różaniedz i sie modlił*. G; tu także o małym, srebrnym, subtelnym różańcu noszonym na palcu, podobającym się informatorce, por. *Taki ładny, delkatniutki różańcyg mo pani*. M. Cytat będący przykładem kondensacji ekspresywności, zawiera, oprócz omawianego tu rzeczownika w formie zdrobniałej, także przymiotnikowy leksem *delikatny*, w którym już w samej podstawie słowotwórczej tkwi nacechowanie emocjonalne, a intensyfikujący formant *-utki* dodatkowo je potęguje pomagając oddać uczucie podziwu i zachwyty;
- b) wielokrotnego odmawiania ww. modlitw, por. *Pszy umarłym różaniedz mówiły*. B; *Zafse któż zacnie różaniec pszede msom*. LR, tu także wyrażenia: *cząstka różańca*, por. *Jednum czunstke różańca ksiondz mówi*. U; *dziesiątek (dziesiątka) różańca*, por. *Ino jedyn dziesionteg różańca zdążyłam zmówić*. C; *Kozdo odmowio dziesiontke różańca*. S;
- c) nabożeństwa różańcowego, por. *Różaniedz jes f październiku*. K; *S pola sie pszysło i posło sie na różaniec*, Kw; *Cały październik chodziła na różaniec*. LW; *Na różaniedz idziemy do kszyza na wiecór*. M;
- d) kółka różańcowego, por. *Do różańca my noleżeli*. S; tu także połączenie wyrazowe *żywy różaniec*, por. *Do różańca należały, to sie mówiło żywy różaniec*. G;

---

¹¹ *Przystrojenie* ‘dekoracja’.

Zywy różaniedz jez w nasy parafii. P; tu także synonimiczne wyrażenia: *koło (kółko) różańcowe*, por. *Noleżałam do koła różańcowego*. B; *Pore kół różańcowych było w nasy parafii*. D| *Jedne chorongiew my kupili s kółka różańcowego*. LW – zbieżność semantyczna formacji ekspresywnej *kółko* i podstawy słowotwórczej *koło*, którą wykazują leksemy wchodzące w skład utartych połączeń wyrazowych, wskazuje, że derywacja posłużyła tu wyłącznie celom stylistycznym.

17. *Szarfa* ‘szeroki, długie, kolorowe wstęgi przymocowane do chorągwi, obrazów, poduszek itp. noszonych w procesji eucharystycznej’, por. *Pocontkim różaniec tyz miał sarfy*. B; *Jag wiater jes, to te sarfy tszymajom tom chorongief*. C; *Nosilam sarfe pszy chorongwi*. Chn; *Chorongwie majom ćtery sarfy*. Kw; *Dzięczynki f tych welniatkach*¹² *sarfy niesom*. LR; *Poduszecki były takie s sarfami, to te dzieci nosiły*. Sw.
18. *Wianek* – leksem ten oznacza:
- a) wianki (najczęściej w nieparzystej liczbie) uwite z wielu pożytecznych ziół i kwiatów: macierzanki, mięty, rozchodnika, róż, rumianku, które święci się w kościele w czwartek kończący oktawę Bożego Ciała, por. *Boże drzewko bierze sie do wianków wicio*. Ch; *Zeby nie było do pary tych wianków z macierzanki*. D; por. także w połączeniu z czasownikiem *święcić* (także w postaci prefingowanej): *W ostatni niespór wionki sie śfińci*. G; *Nojsompszót sie śfińci wianki, późni procesja*. K; *Wianki sie śfińciło, nieparzyście musiało być tych wianków – siedym abo dziewińć*. Kw; *W ochtawe Bożego Ciała wionki sie śfińci*. Kw; *Wianki sie śfińciło w oktobe Bożego Ciała*. P. Poświęcone wianki zawieszano w widocznym, ekspozowanym miejscu, często pod obrazami o tematyce religijnej, por. *Wianki sie wiszo w oknie pośfincone*. K; *Pod obrazym my powiesili wianki*. N, i przechowywano z pietyzmem, por. *Zeszlorocznie wianki sie poli, bo sie kruszom, nie wolno wyrzucac, bo to pszecie pośfincone*. F. Ususzonych ziół z tych wianków używano jako lekarstwa na różne dolegliwości, zarówno ludzkie jak i zwierząt domowych, por. *Kadzi sie temi wiankami, co som uwite*. Chn; *Wionkami śfinconymi w ostatni niespór okadzali krowie wymie jag ji spuchnie po dojiniu*. G; *Wianki pośfincone majom takom moc*. N, a dymu ze spalonych wianuszków do rozpędzania chmur gradowych, por. *Tako corno chmura natchodziła, to my wianki pośfincone polili*. S, a także okadzania zauroczonej dzieży, w której nie chciało rosnać ciasto na chleb [Ferenc-Szydelkowa, 1997: 181], por. *Dziske sie wionkami kadziło, jak sie chlepi nie chciół rusać*. LR;
- b) wianki puszczone z nurtem rzeki przez dziewczęta w noc sobótkową, por. w zwrocie *puszczać wianki*: *Na Jana wianki puscali*. B; *W Uniejowie na Warcie puscali wionki ze śfickom*. ŚW; *Chłopoki polity ognie we wille Jana, a dziewuchy puscały wianki na wodzie, to była sobótka*. S. Ten świętojański obrzęd traktowany był jako wróżba matrymonialna, por. *We wigilie Jana kawalery, panny puscały wianki, jak sie wianki zloncyły, to i uni sie zloncom*. U;
- c) pierwotnie pleciona głównie z mirtu ozdoba głowy: a) panny młodej, por. *Młodo miała wianeg z merty*. P, także w występującym w relacjach z weselnymi

¹² *Welniatka* ‘strój ludowy z wełny w różnokolorowe pasy’.

I Studia i rozprawy

---

oczepin zwrocie: *wykupić (wykupować) wianek: Wianeg z mirty upletła i położyła na talirzyku, zeby pan młody wykupił wianek.* U; *Młody dawoł piniondz i wykupywoł wianek.* W; tu także w zn. 'cnota dziewictwa' w kontekstach wskazujących na panujące współcześnie rozluźnienie obyczajów: *Młodo pszeważnie f ciąży, o wianku to ni ma mowy.* N; *Mało chtóro dziółcha mo tero wianek.* Sw; b) dziewczynki przystępującej do pierwszej Komunii świętej, por. *Miałam wianeg z merty do kumunii.* S.

Omawiany leksem występuje również w postaci utworzonej za pomocą przyrostka *-uszek*. Formacji tej używa się na oznaczenie desygnatów różniących się rozmiarami, por. *Wianuseg z merty miałam upleciony do kumunii.* Kw; *Sama se poradziłam upleż wianuseg do ślubu.* G, ale występuje ona również w kontekstach podobnych jak będący podstawą słowotwórczą rzeczownik *wianek*, co świadczy o pełnej synonimii między formą deminutywną a niedeminutywną i potwierdza tym samym wyłącznie ekspresywno-stylistyczny charakter postaci zdrobniałej, por. *Miałam wianeg z merty do kumunii.* S; *Do ślubu wianeg z merty pszeważnie miała młoduca.* Sw; *Roschodnik sie brało na wianki.* U; *Tero som kupne wianuski do kumuniji, pirf to sie samymu uwilo.* L; *Wianuseg do ślubu upletli i dobrze.* G; *Pińdz wianusków zafse se uwilał.* LR;

19. *Wystawienie* – leksem ten, nazywający wystawienie w monstrancji konsekrowanej hostii w celu adoracji, wchodzi w skład wyrażenia *wystawienie Najświętszego Sakramentu*, por. *Wystawinie Najśfintszego Sakramentu jez na Goszkich Żalach, na różańcu.* K, lub (częściej) samoistnie określa opisywaną ceremonię, która kończy popołudniowe nabożeństwa, por. *Z wystawieniem nabożeństwo każde jes.* B; *Wystawinie w monstrancji jez zafsze na kuniedz majowego.* Kw; *F kościele jez litanio i wystawinie.* P; *Procesja z wystawinim jes f pierszom niedziele miesionca.* LW, lub, w czasie większych uroczystości w roku liturgicznym, mszę św., por. *Po mszy jez wystawinie,* ŚW; *W Boże Ciało jez wystawinie.* Chn.
20. *Dziewczynki (do) od sypania kwiatków*, por. *Dziefczynki do sypania kfiatków idom pszet ksindzym i sypiom.* K; *Te matki doglondały te dziefczynki do sypanio kfiatkóf.* LR. Opisywaną tu czynność, uświetniającą procesję Bożego Ciała, wykonują głównie małe dzieci, zwykle te, które w bieżącym roku przystąpiły do pierwszej komunii świętej, stąd obecność w omawianym wyrażeniu deminutywów zawierających jednocześnie element ekspresywny, pozytywnie wartościujący, gdyż widok małych dziewczynek, z koszyczkami pełnymi kwiatów, sypiących pachnące płatki pod nogi Panu Jezusowi ukrytemu w złotej monstrancji, wzbudza ogólną sympatię, por. *Dziefczynki ot sypanio kfiotkóf, te, co były f tamtym roku u kumunii idom f procesji.* L; *Na bielutko były ubrane dziewczynki ot sypanio kfiotkóf.* Sw; pierwszy człon wyrażenia także w postaci *dziółszka*, por. *Dziółski do sypanio kfiotkóf s pszodu idom.* LR. Te same treści mogą być wyrażone także: opisowo, por. *Kumunijne dziefczynki sypały kfiatki.* F; *Dziółskóf takich małych ot kumunii było pore, kfiotuski sypały.* LR lub za pomocą rzeczownika *bielanki*, por. *Te dziefczynki do bielanków nolezom.* B; *Bielanków duza było, sypały kfiotki.* P.
21. *Oktawa Bożego Ciała* nazywa okres od Bożego Ciała do następnego czwartku połączony z nabożeństwami w kościele, por. *Co dzień sie otprawio w oktawe Bożego Ciała.* C. Pierwszy człon zestawienia w niektórych przytoczeniach także

w innej postaci, por. *ochtawa*: *Dyz lol latoż w ohtawe Bożego Ciała*. K, *oktaba*: *W oktobe Bożego Ciała tyz jes procesja*. Chn; *Oktoba Bożego Ciała zacyno sie u fary a kuńcy f klastorze*. U. W niektórych przytoczeniach omawiane tu wyrażenie zastępowane jest pojedynczym leksemem *oktawa*, por. *Cały tydzień sie chodziło w oktawe do kościoła*. F; *Całom oktawe jes prosecja*. K; *Tyn obraz my nosili całom oktawe*. L. Informatorzy są świadomi, że *Kozde śfinto mo oktawe*. P, *Fszy-skie śfinta majom ohtawe*. Sw, por. *Oktawa po Fszyskich Śfintych jes*. Ch; *Śfinto Miłosierdzia Bożego jez w ohtawie Wielkanocy*. K; *W oktawie Bożego Narodzynio jes Sylwester*. Kw, ale na podstawie kontekstu i konsytuacji bezbłędnie odróżniają od innych oktaw okres ośmiu dni od Bożego Ciała, por. *Cały tydzień sie chodzi, nieszpory som w oktawie*. N; *Zakuńcynie oktawy jez we cfartek*. U, por. także w kontekście wskazującym na archaiczny charakter formy *oktaba*: *Oktoba downi godały*. LR.

Analiza zgromadzonego materiału, pochodzącego z gwar okolic Łodzi, wskazuje na bogate i zróżnicowane pole leksykalno-frazeologiczne nazw związanych z uroczystością Bożego Ciała. Znajduje się tu słownictwo religijne odzwierciedlające podstawowe dogmaty wiary katolickiej, jej doktrynalno-teologiczne aspekty, por. *krzyż*, *Trójca Święta*, bądź też mające charakter kultowy, związany z aktami i czynnościami (oraz towarzyszącymi im przeżyciami) będącymi wyrazem czci dla sacrum, por. np. *asysta*, *feretron*, *procesja*, *różaniec*. Wśród poddanych tu badaniu wyrazów i związków frazeologicznych, mających często charakter od dawna zadomowionych w języku terminów chrześcijańskich, por. *bractwo*, *obraz*, *oktawa*, *nieszpory*, znajduje się, jak widać, słownictwo wspólne dla omawianych gwar i języka ogólnego zaświadcujące czasem modyfikacje semantyczne w obrębie poszczególnych leksemów, por. np. *chorągiew*, *oltarz*, *różaniec*, ale także słowa, wyrażenia, zwroty typowe dla gwar i języka potocznego, niejednokrotnie przypominające archaiczne postaci zasobu leksykalnego, por. *baldach*, *nieszpór*, *oktaba*, *procesyja*. Poddane tu analizie leksykalne i frazeologiczne środki językowe, wykazujące mniejszą lub większą wariantywność, por. *bractwo|bractwo światła|bractwo honorowe*, *nieszpory|oktawne nieszpory*, *Trójca Święta|Trójca Naświętsza| Trójca Przenajświętsza* odzwierciedlają wielonurtową polską obrzędowość związaną z uroczystością Bożego Ciała, zarówno odnoszącą się do liturgii kościelnej, por. np. mającą charakter adoracyjny, związaną z kultem eucharystycznym procesję w dzień Bożego Ciała, jak i tej, która ma charakter wyłącznie ludowy, np. obłamywanie gałązek i kwiatów zdobiących ołtarze podyktowane wiarą w ich moc, używanie ziół z poświęconych w czasie oktawy Bożego Ciała wianków jako lekarstwa na różne dolegliwości zarówno ludzi jak i zwierząt.

Związane z okresem Bożego Ciała nazwy będące przedmiotem niniejszej analizy zostały zanotowane w znacznej większości także we wcześniejszych opracowaniach dotyczących słownictwa ludowego omawianego terenu oraz obszarów przyległych [Dejna, 1974-1985; Szymczak 1962-1973].

Zwracając uwagę na walor stylistyczny analizowanych tu leksemów i połączeń wyrazowych, należy zauważyć dodatnio wartościowane derywaty typu: *chorągiewka*, *figureczka*, *krzyżiczek*, *obrazeczek*, *poduszczecka*, *różańczyk*, *wianuszek* (grammatycznie są to, jak widać, postaci z ekspresywnymi formantami: *-ik*, *-ka*, *-ek*, *-uszek*).

I Studia i rozprawy

Te pozytywne konotacje nie muszą być jednak ściśle związane z wykładnikami morfologicznymi, bo przecież znakomita większość przytaczanej tu leksyki, niezależnie od jej budowy słowotwórczej, jest aksjologizowana pozytywnie.

Zależność omawianej leksyki od wzorów obcych każe zwrócić uwagę na typowe procesy językowe, głównie na poziomie fonetyki, jakim ulegają zapożyczenia w gwarach, a więc: asymilację, dysymilację, metatezę, skracanie wyrazów, por. *mostrancja, ochtawa, ontarz, prosecja*.

Część omawianego tu słownictwa o ograniczonym zasięgu użycia należy do biernego zasobu leksykalnego użytkowników polszczyzny gwarowej, którzy nie posługują się nim na co dzień, por. *magnificat, objawić się, oktawa, tajemnica*. Tego typu wyrazy funkcjonują w systemie językowym mieszkańców wsi na zasadzie biblijnych cytatów zasłyszanych głównie podczas nabożeństw w kościele lub rzadziej w czasie samodzielnej lektury Pisma Świętego. Informatorzy często o sprawach religijnych nie mówią własnymi słowami, posługują się w tym celu fragmentami biblijnymi, które przytaczają niemal dosłownie z należyтым uszanowaniem, por. *W zesłaniu Ducha Świątego objawiła się tajemnica Trójcy Najświętszej. C; Trójca Pszeno-śfintszo to jest tajemnica Bożo. ŚW.*

LITERATURA:

DEJNA KAROL (1974-1985), *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, XX-XXXI, Łódź.

FERENC-SZYDEŁKOWA EWA (1997), *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań.

KAMIŃSKA MARIA (1968), *Gwary Polski centralnej*, Wrocław.

KITOWICZ JĘDRZEJ (1951), *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław.

SMOSARSKI JÓZEF (1990), *Oblicza świąt*, Warszawa.

SZYMCZAK MIECZYŚLAW (1962-1970), *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. I-VIII, Wrocław.

SUMMARY

The vocabulary and phraseology associated with celebrations of the Corpus Christi (on the basis of dialectal material)

The article drawn up on the basis of material collected from surroundings of Łódź is an attempt of the answer to a question of verbal equivalents corresponding to the thinking of country dwellers about celebrations of the Corpus Christi. In rich and diversified lexical-phraseological field were founded names concerning theological and doctrinal issues, associated with liturgy and the ceremony of sacraments etc., but also names combining with observances both with the one which has the Christian form and interpretation as well as having exclusively folk character and demonstrating no direct relevance with church liturgy.